

КОСТОМАРОВСЬКИЙ СПИСОК АЗБУЧНОЇ МОЛИТВИ

Азбучна молитва – цікавий поетичний твір давнього слов'янського письменства – вже біля двохсот років привертає увагу всього слов'янського світу.

У науковий обіг твір був вперше введений у 1825 р. Михайлом Погодіним. Вчений опублікував два списки Азбучної молитви в додатку при виданні книги Й.Добровського¹.

З того часу Азбучна молитва стала надбанням слов'янської науки та культури, вона плідно вивчається в різних аспектах: палеографічному, текстологічному, історико-літературному та мовознавчому. Текст Азбучної молитви досліджували такі вчені, як Б.Ст. Ангелов, О. Бодянський, П. Дінеков, К. Іванова-Костянтинова, О. Соболевський, О. Теодор-Балан, І. Франко та багато інших.

Великий внесок у дослідження Азбучної молитви зробив К.М. Куєв. Болгарський вчений протягом багатьох років всебічно досліджував текст пам'ятки; ним було знайдено 14 нових списків. Результати цієї роботи вилилися у ґрунтовну історико-літературну, текстологічну та археографічну працю "Азбучната молитва в славянските литератури"², яка вийшла в 1973 р. К. Куєв опублікував 38 списків, досліджених ним і відомих на той час у науці: Синодальний, XII ст. [ДІМ, Син. 262^р]; Псковський, 1477 р. [ДІМ, Син. 210]; Псковський, 1494 р. [РДБ, ф. 256, од. зб. 453]; Уваровський, XV ст. [ДІМ, Увар. Ф. 55]; Воскресенський, XV–XVI ст. [ДІМ, Воскр. 103]; Креховський, XV–XVI ст. (місце знаходження невідоме)⁴; Погодінський, XV–XVI ст. [НБР, Погод. 1435]; Архангельський, XVI ст. [БАН, Арханг. собр. Д. 24]; Волоколамський, XVI ст. [РДБ, Ф. 113, од. зб. 551]; Волоколамський, XVI ст. [РДБ, Ф. 113, № 573]; Єгоровський, XVI ст. [РДБ, ф. 98, од. зб. 13]; Кирило-Білозерський, XVI ст. [НБР, Кир.-Біл. 86/1163]; Ковровський, XVI ст. [РДБ, ф. 218, од. зб. 1132]; Новгородський, XVI ст. [НБР, ССФ. 1294]; Погодінський, XVI ст. [НБР, Погод. 1025]; Погодінський, XVI ст. [НБР, Погод. 1934]; Попкостянтинівський, 1581 р.

[РДБ, ф. 310, од. зб. 719]; Пшемисольський, XVI ст. [НБ ПНР, № акс. 2743]; Соловецький, XVI ст. [НБР, Солов. 157]; Соловецький, XVI ст. [НБР, Солов. 158]; список із ТІДР, XVI ст. [РДБ, ф. 205, од. зб. 192]; Троїцький, XVI ст. [РДБ, ф. 304, од. зб. 103]; Чудовський, XVI ст. [ДІМ, Чуд. 348]; Архівенський, XVII ст. [ЦДАДА, ф. 181, од. зб. 478]; Перший Богданівський, XVII ст. [НБР, О. XVII. 40]; Другий Богданівський, XVII ст. [НБР, О. XVII. 40]; Волоколамський, XVII ст. [РДБ, ф. 113, од. зб. 575]; Погодінський, XVII ст. [НБР, Погод. 101]; список із ТЛДП, XVII ст. [НБР, собр. ТЛДП, № Q. 244/277]; список із зібрання Ундольського, XVII ст. [РДБ, ф. 310, од. зб. 66]; список у Хронографі, XVII ст. [РДБ, ф. 256, од. зб. 456]; Уваровський, XVII ст. [ДІМ, Увар. Ф. 16]; Уваровський, XVII ст. [ДІМ, Увар. Q. 778]; Уваровський, XVII ст. [ДІМ, Увар. Q. 859]; Ярославський, XVII ст. [ДАЯО, од. зб. 623]; Погодінський, XVII–XVIII ст. [НБР, Погод. 1442]; Астраханський, XVIII ст. [НБР, Вяз. од. зб. 111]; Погодінський, XVIII ст. [НБР, Погод. 1301].

В Інституті рукопису ЦНБ НАН України зберігається ще один список Азбучної молитви – Костомаровський список. Він знаходиться в Збірнику третьої чверті XVII ст. (8°, 322 арк., оправа XIX ст.) в зібранні Київського університету під шифром: ф. VIII, № 52 м/137.

Збірник свого часу належав В. Прохорову, про що свідчать записи: 1) арк. 23зв., “В. Прохорова”; 2) арк. 320, “В. Прохорова. дѣлѣ г.” (1873). Потім він був власністю видатного українського історика і письменника Миколи Івановича Костомарова, в його честь виявлений список названий Костомаровським. В 1897 р. бібліотека вченого була передана після його смерті у дар Університету Св. Володимира дружиною історика О.Л. Костомаровою⁵. У 1927 р. збірник у складі рукописної колекції бібліотеки М. І. Костомарова (колекція невелика, 29 рукописів, але цікава за своїм змістом, складається з рукописних книг та документів) надійшов із Київського університету до відділу рукописів ВБУ при ВУАН (ЦНБ НАН України).

Стисле повідомлення про Збірник дав С.І. Маслов в описі манускриптів Університету Св. Володимира без передачі змісту пам’ятки⁶.

Текст Азбучної молитви знаходиться у Збірнику на аркуші 23зв. Після Азбучної молитви, арк. 23зв.–24, писарем рукопису вміщено додатковий текст.

Список написаний церковнослов’янською мовою російської редакції, скорописом другої половини XVII ст., темно-коричневим чорнилом та кіновар’ю. На аркуші Молитви філігрань відсутня. Текст Азбучної молитви знаходиться в складі 15-го зшитка, на всіх аркушах зшитка філіграні також відсутні, аркуші написані однаковим з Азбучною молитвою почерком. Цим почерком у Збірнику написані також аркуші:

63–65, 257–261зв., 265–285зв. (на них філігрань Сім провінцій — схожа на філігрань в альбомі Черчілля⁷ № 109 (1656 р.); 311зв. (філігрань герб Амстердама – схожа – Черчіль⁸ № 9 (1665 р.), № 10 (1669 р.), № 11 (1670 р.). Заголовок списку виконаний кіновар'ю.

Поетичний текст Азбучної молитви розміщений в прозовому рядку, але вірші чітко виділені. Чіткому виділенню віршів сприяє кіноварне оформлення букв-чисел, ініціалів, пунктуаційних знаків – крапок.

Характерною особливістю Костомаровського списку є опущення двох рядків: законъ твои и свѣтъ стезамъ // и просить дары твоа приати.

На основі цієї характерної особливості проведено загальний текстологічний аналіз 38 списків, поданих К. Куєвим⁹, і виявлено групу списків, з якими за цією ознакою поєднаний Костомаровський список: Увар. 1; Новг.; Волок. 1; Волок. 2; Солов. 1; Солов. 2; Троїц.; Погод. 1; Увар. 2; Сп. ТЛДП; Ярослав.; Вол. 3; Погод. 2¹⁰.

Проведено також текстологічне дослідження Костомаровського списку¹¹ в порівнянні з виявленою групою списків, в ході якого отримані такі результати:

1) форма зиждителяю /Б/,¹² – КС близький до Новг. (в інших списках зижителю);

2) да вдохне(т) в ср(д)це моє слово /Д/, наявний особовий займенник моє, – КС близький до Увар. 1, Новг., Солов. 1 і 2, Троїц., Сп. ТЛДП, Ярослав., Волок. 3, Погод. 2, Увар. 2 (в інших списках моєм);

3) людіє твои нарещиса хотящєми /Л/ – КС близький до Увар. 2. (хотящємъ) (в інших списках хотящє);

4) дієслово лѣтъ ти // – КС близький до Увар. 1, Волок. 1 і 2, Солов. 1 і 2, Троїц., Сп. ТЛДП, Погод. 1 (в інших списках летить);

5) мл(с)ти твоєа бжє прося(т) зѣло /М/, наявний іменник бжє – КС близький до Увар. 1 і 2, Волок. 1 і 2, Солов. 1 і 2, Троїц., Сп. ТЛДП, Погод. 2 (в інших списках слово опущене);

6) просящєму пища ѿ тебе /П/, у слові пища закінчення -а, – КС близький до Увар. 1, Новг., Погод. 1, Сп. ТЛДП, Ярослав., Волок. 3 (в інших списках в цьому слові закінчення -ѿ);

7) херѣви(м)ску ми мысль и ѿмъ пода(ж)дѣ /Х/, використана форма пода(ж)дѣ – КС близький до Новг., Солов. 1, Троїц., Ярослав., Волок. 3, (в інших списках подаижє);

8) ему же ч(с)ть и держава. слава /А/, між словами держава слава відсутній наявний в інших списках сполучник и – КС близький до Ярослав., Волок. 3.

У ході текстологічного аналізу виявлені особливості, які притаманні тільки Костомаровському списку:

1) Г(с)да дѣа живѣщаго /Г/, в цьому рядку після слова дѣа опущено слово посли – в інших списках: Г(с)да дѣа послѣ живѣщаго;

2) и лѣтъ ти бо сїе словенско племѣ /И/, в інших списках: и лѣтъ ти бо нїѣ словенско племѣ, тільки в Ярос. списку сїе;

3) фараона мя ислобы и(з)бави /Ф/ – в інших списках злобы;

4) шесть кри(л) силѣ поспрїимъ /Ш/, тут прикметник шестькрыл, наявний в інших списках, розкладений;

5) щедрствїя творѣа послѣжи ѡчителю /Щ/ – в інших списках: шестьвїе, а в Погод. 2: щедро торѣа;

6) жнѣ старѣ цвои(м) разѣмо(м) /Ж/, після слова жнѣ опущено сполучник и – в інших списках: жнѣ и старѣ цвои(м) разѣмо(м);

7) ѣй хвалѣ во(з)даю въ Тр(о)цѣ Бж(с)твѣ /Ѣ/ – в усіх інших списках: и хвалоу въздаю Троци въ Бж(с)твѣ.

На основі проведеного текстологічного аналізу Костомаровського списку Азбучної молитви з іншими спорідненими списками можна зазначити, що Костомаровський список ближче стоїть до списків: Увар. 1, Волок. 1-3, Солов. 1 і 2, Троїц., Сп. ТЛДП, Ярос.

Подаємо Костомаровський список Азбучної молитви. Текст публікується на основі «Правил видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст.¹³ і «Передачі текстів документів та пам'яток»¹⁴.

арк. 23зв.

Млѣва Ко(н)стантина Философа:
сотворена а(з)бѣко(ю)

- а. Азѣ слово(м) симѣ молюся бѣѣ.
- б. Бжѣ и все' твари зиждителю:
- в. Видимыа и невидимы(а)
- г. Г(с)да дѣа живѣщаго,
- д. Да вдохне(т) в ср(д)це мое слово.
- е. Еже бѣде(т) на ѡспѣ(х) всѣ(м).
- ж. Живѣщы(м) в заповѣде(х) твои(х).
- з. Сѣло бо сѣ(т) ѡспѣшникѣ жи(з)ни.
- и. Иже ище(т) ева(г)льскаго слова.
- і. І лѣтъ ти бо сїе словенско племѣ:
- к. Ко крищенїю обратишасѣ вси.
- л. Людїе твои нарецисѣа хотящеми.
- м. Мл(с)ти твоеа бжѣ прося(т) зѣло:
- н. Но мнѣ нїѣ пространно слово дайже.
- о. Ѡче и сїе и всесѣти дїе.

- п. Просящему пища ѿ тебе.
 р. Рѣцѣ свои выпрь во(з)дѣю пр(с)но.
 с. Силѿ приати и мѣдро(ст) ѿ тебе.
 т. Ты бо даеши достойны(м) силѿ.
 ѿ ѿпостась же всю цѣлиши.
 ф. Фараона мя излобы и(з)бави.
 х. Херѿви(м)ску ми мысль и ѿмъ пода(ж)дѣ.
 ѿ. Ѡчѣскаа и всесѣаа тр(о)це,
 печ(л) мою на радость преложи.
 ц. Цѣломѣдрено начнѣ писати.
 ч. Чюдеса тво(а) предивнаа.
 щ. Шестѣ кри(л) силѿ воспрѣимъ
 щ. Щедръствѣя творѣа послѣжи ѿчителю.
 ы. Ымени его дѣлѿ послѣдѣа.
 яа. Явѣ сотворю ева(н)гѣ(л)ское слово.
 ѣ. Ъй хвалѿ во(з)даю въ тр(о)цѣ бж(с)твѿ.
 ю. Юже поѣ(т) вся(к) во(з)растѣ.
 ж. Жнѣ старѣ свои(м) разѿмо(м).
 а. Азыкѣ новѣ хвал(ѿ) во(з)даа пр(с)но,
 Ѡцѿ и сѣнѿ и сѣому дѣхѿ,
 Ему же ч(с)ть и держава. слава
 Ѡ всеа твари и дыханѣа.
 Во вся вѣки и на вѣки аминь.

арк. 23зв.-24

¹¹ Дѣа бо є(ст) царь, а ѿ(м) стѣ(г). да аще стѣ(г) падѣтѣя, не ра(з) биѣтъ ли и цѣрь. Тако и (ѿ)м, егда паде(т), тогда и дѣа паде(т). // В первы¹ ча(с) дни, анѣль приходи(т) лю(д)скѣи на поклоненѣе Бѣхѿ, ѿвѣтъ о человѣцѣ даючи. Что в ноцѣ бѣде(т) сотвори(т). Вся дѣла наша и мысли, нощны(а) и дневныя вся о(б)явлена сѣ(т) пре(д) бго(м). да [...] дѣла братѣе на вся(к) де(н) и ноцѣ блѣодарити Г(с)да.

Свѣтлою и божественною десно побитимися, аще
 поше же и да бѣнни ебесима, аминь, мѣтѣ на
 поспитина философа: еспиторена абуно
 а зъсродосити молда бѣт. Б. бжѣ всѣ фа
 ризидонтиѣ: в. бшопиопа фиксиритиѣ
 г. ѡд аха шибилло, д. Запоохне аерц
 мое шодо. Р. Ежубеи на встѣ ас. мн. жидо
 щѣ: и запоодѣткою. З. Стлосеѣ в стбани
 ивѣи. и. иже ише ствѣшило жона. и тѣ
 пвти бо сіе жодешипопамя: и. кощениѣ
 брагитиала ии. л. Людїе степей нащипиохо
 тащиди. м. Мѣтѣтѣада бжѣ прѣш вѣдо:
 н. номѣ ивбуотранпо жово райа. о. Оже
 исеке всесити дѣщ. п. Проащѣмупища
 бѣтѣ. р. Рѣчбесон вѣспрѣ бѣбѣ прѣо. С
 силѣ прѣдѣти ише ро бѣтѣе оти. Тѣшодѣащипо
 стѣо и бѣсно об. вѣсптѣа и жѣа дѣвлити. ф
 фрааонамѣ изростѣ ивѣади. х. Хрѣстѣишу
 ии маши и бѣмѣ пороа. ш. шѣинадѣ всѣ
 стѣа аерцѣ. пѣа мѣо на жодестѣ прѣлоди. ц
 цѣло мѣрсео на дѣтѣ писатѣи. ч. Уодеаѣа
 прѣдѣа нѣа. ш. Шѣстѣа сѣи силѣ вѣспрѣиѣ
 щѣ и рѣшипѣа дѣтѣора коа жѣ и жѣаид. и. иѣ
 нѣсто ивѣаи поа бѣоа. и. иа бѣсптѣо рѣнѣ
 стѣо жодѣ. об. бѣхѣа мѣоаѣ вѣспрѣиѣ
 бѣтѣа. ю. Юѣ жѣтѣа нѣа дѣростѣ. ж. жѣ
 етѣа сѣоѣ разѣмѣ. д. а зѣиѣ мѣоѣ хѣа
 бѣаѣа прѣо, бѣтѣ иѣвѣ иѣтѣоу дѣо, елѣѣа
 дѣи иуѣѣа. жѣа бѣсѣа тѣади иуѣѣа и
 д. бѣсѣа ивѣи икаовѣи жѣиѣ, аѣаѣо
 бѣтѣа дѣтѣ. дѣаѣе стѣа пѣдѣстѣа, нѣрѣ
 вѣтѣади иуѣа. аѣаѣѣѣ, елѣѣаѣ, етѣаѣѣѣѣѣ
 пѣа.

СПИСКИ СКОРОЧЕНЬ

Сховища

- БАН — Бібліотека Академії наук Росії /С.-Петербург/ (колишня назва — Бібліотека Академії наук СРСР)
 ВБУ ВУАН — Всенародна бібліотека України Всеукраїнської Академії наук
 ДАЯО — Державний архів Ярославської області
 ДІМ — Державний історичний музей /Москва/ (колишня назва — Державний історичний музей СРСР)
 НБ ПНР — Національна бібліотека ПНР
 НБР — Національна бібліотека Росії /С.-Петербург/ (колишня назва — Державна публічна бібліотека ім. М.Є.Салтикова-Щедрина)
 РДБ — Російська державна бібліотека /Москва/ (колишня назва — Державна бібліотека СРСР ім. В.І.Леніна)
 ТІСР — Товариство історії і старожитностей російських
 ТЛДП — Товариство любителів давнього письменства
 ЦДАДА — Центральний державний архів давніх актів /Москва/ (колишня назва — Центральний державний архів давніх актів СРСР)
 ЦНБ НАН України — Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського Академії наук України

Списки Азбучної молитви

- Волок. 1 — Волоколамський, XVI ст. [РДБ, Ф. 113, од. зб. 551]
 Волок. 2 — Волоколамський, XVI ст. [РДБ, Ф. 113, од. зб. 573]
 Волок. 3 — Волоколамський, XVII ст. [РДБ, Ф. 113, од. зб. 575]
 КС — Костомаровський список
 Новг. — Новгородський, XVI ст. [НБР, СОФ. 1294]
 Погод. 1 — Погодінський, XVI ст. [НБР, Погод. 1025]
 Погод. 2 — Погодінський, XVIII ст. [НБР, Погод. 1301]
 Солов. 1 — Соловецький, XVI ст. [НБР, Солов. 157]
 Солов. 2 — Соловецький, XVI ст. [НБР, Солов. 158]
 Сп. ТЛДП — Список із ТЛДП, XVII ст. [НБР, зібрання ТЛДП, №Q. 244/277]
 Троїц. — Троїцький, XVI ст. [РДБ, ф. 304, од. зб. 103]
 Увар. 1 — Уваровський, XV ст. [ДІМ, Увар. F. 55]
 Увар. 2 — Уваровський, XVII ст. [ДІМ, Увар. Q. 859]
 Ярос. — Ярославський, XVII ст. [ДАЯО, од. зб. 623]

¹ *Добровский И.* Кирилл и Мефодий славянские первоучители /Пер. с нем. М. Погодина.– М., 1825.– С. 109.

² *Кувев К.М.* Азбучната молитва в славянските литератури.– Софія, 1974.

³ Тут і далі, подаються дані про місце знаходження рукопису: книгосховище та шифр.

⁴ Креховський список Азбучної молитви в складі Палеї XV–XVI ст. знаходився в зібранні рукописів Креховського монастиря (Львівська область). Відкрив та опублікував текст молитви І.Я.Франко в кн.: Памятки українсько–руської мови і літератури.– Львів, 1896.– Т. 1.– С. XVIII: А ІР, XXXV, 1914. – С. 159–160.

⁵ *Маслов С. И.* Обзор рукописей Библиотеки Императорского университета Св. Владимира.– Киев., 1910.– С. 2.

⁶ Там же.– С. 15.

⁷ *Churchill W. A.* Watermarks in paper in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII centuries and their interconnection.– Amsterdam, 1935.

⁸ Ibidem.

⁹ *Кувев К.М.* Зазнач. пр.

¹⁰ Тут і далі, списки подаються в хронологічній послідовності.

¹¹ Далі, назва списку подається скорочено – КС.

¹² Тут і далі, при прикладах у дужках подається посилання на рядок публікації, який позначений літерною нумерацією.

¹³ *Пещак М. М., Русанівський В.М.* Правила видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст.– К., 1961.

¹⁴ Передача текстів документів та пам'яток // Матеріали науково-методичної наради.– К., 1990.